

DOI: 10.31648/pw.10195

JOLANTA MĘDELSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4924-0163>

Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz

PIOTR WIERZCHOŃ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7658-5362>

Adam Mickiewicz University in Poznań

WYBORY TRANSLATORSKIE XIX-WIECZNEGO SŁOWNIKARZA ROSYJSKIEGO JAKO IMPULS DO BADAŃ CHRONOLOGIZACYJNYCH POLSKIEJ LEKSYKI ZAPOŻYCZONEJ

The puzzling translation choices of a nineteenth-century Russian dictionary writer as the impulse for chronologization studies of Polish borrowed lexis

ABSTRACT: Fifty-one entries (with the letter *M*) in the Russian-Polish dictionary of 1877 which were assigned a discussion of the meaning instead of a real translation, e.g. *муссон – wiatr periodyczny* [a periodic wind], were examined. These were limited to borrowed Russian units which today correspond to Polish borrowed units, e.g. *муссон – monsun* [monsoon]. The Polish words are the object of the analysis. In order to discover the reason for their omission from the dictionary, evidence of their use in the corpus of historical texts was sought. It was found that 80% of the borrowings (41 units) occurred in texts before 1876, but some of them were not recorded in the dictionaries of the time and perhaps that is why they did not find their way into the translation dictionary. 20% of the material (10 units) is lexis that entered circulation after the dictionary was published.

KEYWORDS: 19th-century Russian-Polish dictionary, descriptive equivalents, borrowed lexis, linguochronologization

1. Wprowadzenie

W ostatniej ćwierci XIX w. ukazał się w Warszawie jeden z ważniejszych słowników rosyjsko-polskich wydanych pod zaborami (Grek-Pabisowa 1997, 65). Dzieło, które wyszło spod pióra wybitnego rosyjskiego sławisty P. P. Dubrowskiego (Kula 2010, 33), odzwierciedla zarówno stan ówczesnego języka rosyjskiego, jak i kondycję polszczyzny pod zaborem rosyjskim. Z tego powodu słownik Dubrowskiego przyciąga uwagę lingwistów – nie tylko leksykografów (Wawrzyńczyk 1995;

Mędeńska 2019; 2022; Marszałek 2021; 2022), lecz także badaczy polszczyzny XIX-wiecznej (Mędeńska 2020; 2020a; 2021a; 2021b). Tym razem krytyczny przegląd opracowania rosyjskich haseł będących zapożyczeniami lub formacjami odzapożyczeniowymi, którym słownikarz nie potrafił przyporządkować realnych odpowiedników tekstowych, stał się inspiracją do przeprowadzenia analizy lingwochronologicznej polskiego słownictwa pochodzenia obcego. Na materiale translandów na literę *M* artykuł prezentuje efekty tego wstępnego rozeznania.

2. Piotr Pawłowicz Dubrowski

Dubrowski urodził się w 1812 r. w Czernihowie jako syn starszego oficera. Uczył się w liceum w Nieżynie, kształcącym potomstwo szlachty ukraińskiej. Podczas studiów slawistycznych na Uniwersytecie Moskiewskim opanował język polski. Skierowano go do pracy w Królestwie Polskim. Zajmował się nauczaniem rosyjskiego, najpierw w Instytucie Nauczycieli Elementarnych w Łowiczu, potem w szkołach warszawskich (Kula 2010, 55; Dubrovskiy Petr Pavlovich). Oddawał się też pracy naukowej, popularyzatorskiej oraz działalności wydawniczej. Publikował w pismach rosyjskich, polskich i innych słowiańskich („Литературная газета”, „Москвитянин”, „Отечественные записки”, „Библиотека Warszawska”, „Časopis Českého museum”, „Подунавка”). W 1842 r. założył czasopismo rosyjsko-polskie „Денница”/„Jutrzenka” poświęcone literaturze i kulturze Słowian¹. Wydał m.in. dwa podręczniki, materiały dydaktyczne, poradnik, pracę popularnonaukową, dał się też poznać jako leksykograf dwujęzyczny (*Словарь польско-русский административный и судебный*) (Dubrovskiy Petr Pavlovich; Biografiya [...]; Reytblat 1992; Massalski 2007, 135; Kula 2010, 55-56; Dąbrowska 2018). Stał się polonofilem (Mucha 1973).

W 1845 r. Dubrowski otrzymał posadę młodszego cenzora w Warszawskim Komitecie Cenzury. Stracił ją w 1851 r. z powodu swych sympatii polonofilskich². Przeniesiono go z Warszawy do Petersburga (Kempa 1995, 65-68).

W Petersburgu w latach 1851-1858 Dubrowski wykładał język polski w Głównym Instytucie Pedagogicznym kształcącym nauczycieli dla szkół Królestwa Polskiego³. Poświęcił się badaniu języka i literatury polskiej. Wydał m.in. *Сравнение областных великорусских слов с словами польскими* (1852), *Замечательные*

¹ Rząd austriacki uznał ów periodyk za szkodliwy i już w 1843 r. pismo zamknięto.

² Wydał zgodę na druk „Pamiętnika Naukowo-Literackiego”, postępowego pisma ukazującego się w Wilnie w latach 1849-1850. Redaktora „Pamiętnika” władze carskie podejrzewały o członkostwo w nielegalnym Towarzystwie Literackim oraz o rozpowszechnianie nielegalnej literatury (Kempa 1995, 67).

³ Przygotowywano tam nauczycieli literatury rosyjskiej i historii dla szkół średnich Warszawskiego Okręgu Szkolnego (Kula 2010, 32-33).

слова из древнейшего памятника польской письменности, Псалтыря королевы Маргариты (1852), Адам Мицкевич (1858), Иоаким Лелевель и его ученая деятельность (1859).

W 1862 r. Dubrowski, wówczas członek korespondent Cesarskiej Akademii Nauk, wrócił do Królestwa Polskiego. Mieszkał w Warszawie i Skierniewicach, zajmował się pracą dydaktyczną, popularyzacją wiedzy, kontynuował badania naukowe. Opublikował m.in. *Wypisy polskie dla ćwiczenia się w przekładach z polskiego języka na ruski z dołączeniem słownika polsko-ruskiego*. Doświadczenie w opracowywaniu słowniczków dwujęzycznych zachęciło go do zredagowania obszernego dykjonarza przekładowego „w obie strony” (*Полный словарь польского и русского языка*), uważanego za najważniejszą pozycję w jego spuściźnie naukowej. Było to dzieło ostatnie. Dubrowski zmarł w 1882 r. w Skierniewicach (Yazykov 1885; Kucharska 1974; Kula 2010, 56; Dubrovskiy Petr Pavlovich; Biografiya [...]).

Staraliśmy się wyeksponować ponadprzeciętne predyspozycje Dubrowskiego do zajęcia się rosyjsko-polską praktyką leksykograficzną. Ten erudyta, wybitny sławista, filolog rosyjski i polski o bogatym dorobku naukowym, pomieszkujący to w Rosji, to w Polsce, nie tylko naprzemiennie posługiwał się oboma językami, lecz także był świadom podobieństw i różnic zachodzących w ich strukturze gramatycznej. Zredagowany przez niego słownik wydaje się wiarygodnym źródłem wiedzy o stanie ruszczyzny i polszczyzny⁴ w zaborze rosyjskim w 2. połowie XIX w.

3. Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego

Część polsko-ruska (dalej: DSPR) ukazała się w 1876 r., rok później wyszła Część rusko-polska (DSRP). Wznawiano je wielokrotnie, aż do 1914 r. (Wojan 2016, 150-157). Korpus główny DSRP liczy 840 stron, zawiera ponad 51 tys. artykułów hasłowych (Wawrzyńczyk 1995, 94). Nie poprzedzono go ani wstępem, ani wskazówkami dla użytkowników.

4. Słownik rusko-polski pod lupą historyków leksykografii dwujęzycznej

Słownik stał się obiektem zainteresowania lingwistów za sprawą J. Wawrzyńczyka, który przeanalizował go pod kątem optymalnych rozwiązań leksykograficznych przyjętych w ostatniej ćwierci XX w. Wśród wykrytych niedostatków zwracały uwagę opisy znaczeń wyrazów rosyjskich podawane zamiast ich polskich tłumaczeń

⁴ Przekłady, zwłaszcza starsze, są niedocenianym źródłem dawnej leksyki, a także leksyki osobliwej (por. Mędelska 2021).

(np. *сёмга – ryba bardzo podobna do lososia*), w tym „tłumaczenie” przymiotników relacyjnych za pomocą fraz imiesłowowych (np. *двудонный – podwójne dno mający*). Wawrzyńczyk zauważył także, że deskrypcje, nierzadko bardzo rozbudowane, towarzyszyły też wielu odpowiednikom będącym wyrazami obcymi (np. *интернунциу – internuncjusz, poseł papieski tymczasowy*). Jak wykazano (Mędeńska | Wierchoń 2023), Dubrowski dołączał owe zbędne opisy głównie do zapożyczeń nowszych i mało upowszechnionych.

5. Cel i metoda analizy

Prezentujemy wyniki badania rekonesansowego dotyczącego chronologizacji polskiej leksyki, do którego podjęcia zainspirowały nas nieprofesjonalne propozycje przekładowe przedstawione przez Dubrowskiego. Interesowały nas te wyrazy rosyjskie pochodzenia obcego, które w DSRP opatrzone opisami znaczeń zamiast realnych przekładów, a których realnymi polskimi translatami tekstowymi są zapożyczenia (lub formacje odzapożyczeniowe), np. *муссон* w DSRP ma „odpowiednik” *wjatr periodyczny*, podczas gdy rzeczywistym translatem jest *monsun*. Rzeczownik *monsun* jest obiektem analizy⁵. Badaniem objęliśmy przedział rosyjskiej litery *M*. Gromadząc materiał, zauważyliśmy, że niemal wszystkie wyrazy obce pominięte w DSRP mają w języku rosyjskim odpowiednik analogiczny formalnie i znaczeniowo, np. *марказыт марказит*, i że wszystkie pożyczki rosyjskie (oprócz *маринист*) zostały uwzględnione w wydawanym w latach 60. XIX w. TSZWJ. Dla słownikarza powinno to stanowić istotną pomoc w ustalaniu optymalnych par przekładowych.

Dociekając, dlaczego Dubrowski nie wprowadził jednak zapożyczeń do prawej strony artykułów hasłowych, należało ustalić, czy w jego epoce były już one w obiegu, czyli zająć się lingwochronologizacją.

6. Lingwochronologizacja

Polskie biblioteki cyfrowe dysponują dziś bogatymi zasobami tekstów elektronicznych, eksplorowanymi dość intensywnie m.in. przez językoznawców.

Punkt zwrotny w dziedzinie wykorzystywania obszernych zbiorów tekstów elektronicznych w badaniach językowych nastąpił wraz z publikacją monografii

⁵ Nie interesowały nas takie wypadki, jak np. *мастихун* (z wł. *mestichino*) z „przekładem” *kopystka do zbierania i mieszania farb rozrobionych*, gdyż odpowiednikiem tekstowym jest tu rodzime *nóż malarcki*, czy *москоть* (od śr. łac. *muscātus* ‘pachnący piżmem’ – ESRJa) *Zb. wszelkie farby, saletra, koperwas, nafta i inne materiały w rzemiosłach i sztukach używane*, ponieważ translata rzeczywisty to wyrażenie z komponentem rodzimym: *chemia przemysłowa*.

Fotodokumentacja. Chronologizacja. Emendacja: teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych (Wierchoń 2008; zob. też 2009; 2010). Praca ta przedstawia analizę teoretycznych podstaw lingwochronologizacji, czyli dziedziny nauki językoznawczej skoncentrowanej na przypisywaniu datacji w formie wartości rocznych poszczególnym jednostkom językowym. Głównym celem badań lingwochronologicznych jest zidentyfikowanie najwcześniejszych dowodów użycia jednostek językowych w zbiorach tekstów historycznych. Zatem utworzenie tego zbioru, nazwanego Odkrywką⁶, było faktem koniecznym w tej procedurze. Wykorzystanie zdigitalizowanych tekstów zgromadzonych w bibliotekach cyfrowych jako korpusu językowego ma liczne, niepodważalne korzyści, w tym prostotę wyszukiwania jednostek językowych dzięki wcześniejszemu poddaniu tekstów analizie OCR oraz spełnienie wymogu dokładności cytowania.

Z technicznego punktu widzenia jest to system informacyjny zbudowany na bazie silnika wyszukiwawczego Apache Solr (<http://lucene.apache.org/solr>). Interfejs użytkownika (front-end) jest aplikacją internetową opartą na platformie Yesod (<http://www.yesodweb.com>). System zawiera klasyfikację 52 kategorii publikacji. Dominującym typem są periodyki, natomiast książki stanowią jedynie kilka procent wszystkich publikacji. Najistotniejszym elementem metadanych jest informacja o czasie, umożliwiającą: ograniczenie wyników do określonego okresu, prezentację wyników w porządku chronologicznym, generowanie wykresów częstotliwości w odniesieniu do czasu. Wyniki wyszukiwania mogą być sortowane trzema sposobami: według zgodności z zapytaniem, chronologicznie od najstarszych do najnowszych lub odwrotnie. Domyślnie wyniki są prezentowane w porządku chronologicznym, co w praktyce okazało się rozwiązaniem racjonalnym.

System Odkrywka pozwala na generowanie wykresów ilustrujących częstość występowania określonych jednostek leksykalnych (słów lub fraz) w zależności od czasu, a dokładniej: roku publikacji. Kluczowym parametrem tej analizy jest tzw. wygładzanie. Domyślnie przyjmuje się wartość $N = 3$. Oznacza to, że wartości przedstawione na wykresie dla każdego roku nie są faktyczną częstotliwością występowania, lecz średnią arytmetyczną z trzech lat: analizowanego roku, roku poprzedzającego oraz roku następującego. Wygładzanie może prowadzić do błędnej interpretacji danych, gdyż użytkownik nieświadomy tego mechanizmu może błędnie założyć, że wskazane na wykresie wartości odnoszą się do pojedynczego roku, podczas gdy w rzeczywistości stanowią one część „masowej” częstotliwości wystąpień z roku sąsiadującego.

Opisana platforma badawcza umożliwia przeprowadzanie analiz w wielu obszarach, takich jak: lingwochronologizacja, kreatywność językowa twórców literackich oraz dziennikarzy, zmienność ortograficzna, miejskie legendy (rozumiane szerzej jako folklor), trendy społeczne itd. Warto podkreślić, że wykaz dziedzin

⁶ Zob. też: Graliński | Dzienisiewicz | Wierchoń 2017.

badawczych nie jest zamknięty i że badacze nie są zobowiązani do ograniczania się jedynie do wyżej wymienionych obszarów. Ponadto możliwe są badania historycznych wybranych polemik prasowych oraz, w szerszym kontekście, badania historii polskiej prasy XIX i XX w. System może być również wykorzystywany do ekstrakcji informacji biograficznych, które nie zostały uwzględnione w istniejących biografiach lub biogramach, a także do odnajdywania informacji rozproszonych lub utraconych w miarę ciągłego wzrostu liczby indeksowanych tekstów.

Zasoby Odkrywki zostały przez nas wykorzystane do sprawnego i efektywnego pozyskania maksymalnie dawnych datowań polskich wyrazów obcego pochodzenia pominiętych przez Dubrowskiego do zdobycia innych niezbędnych informacji, o których niżej.

7. Prezentacja uporządkowanego materiału

Materiał podzieliliśmy na dwie grupy: zapożyczenia notowane przed wydaniem DSRP oraz zapożyczenia nienotowane przed tym wydarzeniem.

7.1. Zapozyczenia notowane przed ukazaniem się DSRP

Metryczki zawierają: 1) leksem zapożyczony, czyli niezarejestrowany w DSRP realny odpowiednik tekstowy, 2) pseudoodpowiednik, czyli opis znaczenia⁷ podany zamiast translatu, 3) transland rosyjski (w nawiasie), 4) datę roczną (wytluszczoną) pierwszego wystąpienia pożyczki i źródło je rejestrujące⁸, 5) datę kolejnego wystąpienia i źródło; datę ostatniego wystąpienia przed 1876, czyli przed oddaniem DSRP do druku, i źródło, 6) łączną liczbę wystąpień przed 1876 r. (z wyróżnieniem okresu 1850-1876), 7) informację o zapisach w polskich słownikach aktualnych w badanej epoce: definicyjnych (SL, SWil), wyrazów obcych (DZWW) i w części polsko-rosyjskiej słownika Dubrowskiego (DSRP)⁹, a także w słowniku etymologicznym podającym daty pierwszych wystąpień (ESJPBań¹⁰).

⁷ Nie podajemy tego w cudzysłowie definicyjnym, ponieważ opis umieszczono na miejscu translatu, czyli tak właśnie, jako translat, należy go traktować.

⁸ Dokładne adresy bibliograficzne wraz ze ścisłą lokalizacją przykładów i fotocytatami, czyli fotodokumentację, dołączamy w wersji elektronicznej, którą umieszczamy pod adresem internetowym: <http://62.3.164.122/weltall/wierch/ARTYKUL/index.html>.

⁹ O zapisach w słownikach informujemy tylko wówczas, gdy jednostka pojawiła się przed ich opublikowaniem.

¹⁰ Uwzględniamy ESJPBań tylko wtedy, gdy rejestruje zapożyczenie wraz z datą jego pierwszego wystąpienia.

7.1.1. Zapożyczenia XVIII-wieczne

majorowa żona majora (Майорша); **1753:** *Tryumf troistej łaski boskiej* [...]; 1754: „Kuryer Polski”; 1875: *Dzieła Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*; przed 1876 r. ok. 600 potwierdzeń, w tym ok. 420 w 1850-1876; SL +; SWil +; DZWW –; DSPR –;

markazyt *Min.* siarczyk żelazny (Марказит); **1767:** „Wiadomości Warszawskie”; 1783: *Dykcjonarz służący do poznania Historii Naturalnej*; 1874: *Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej* (hasło *Кырозыт*); przed 1876 r. 22 przykłady, w tym 9 w 1850-1876; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –; por. *markassyt*;

materacnik ten co materace robi (Матрацник); **1797:** „Gazeta Południowo-Pruska”; 1807: M. A. Trotz, *Nowy zupełny dykcjonarz* [...]; 1873: F. F. Sławiński, *Obliczenie wyrazów* [...]; przed 1876 r. 8 zapisów, w tym 1 w 1850-1876 (później się nie pojawia); SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –;

matrykuła księga wpisowa rodów szlacheckich (Матрикула¹¹); **1762:** S. Konarski, *O skutecznym rad sposobie* [...]; 1794: J.-P. Rabaut Saint-Etienne, *Uwagi polityczne* [...]; 1875: „Gazeta Warszawska”; przed 1876 r. 550 poświadczeń, z czego 345 w 1850-1876; SL +; SWil +; DZWW +; DSPR +;

medalier rzeźbiarz medali (Медальёр); **1787:** „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”; 1801: „Gazeta Warszawska”; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 r. 350 wystąpień, z czego 225 w 1850-1876; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –¹²; ESJPBań XIX-1;

metropolia katedra, przy której jest metropolita (Метрополия¹³); **1728:** *Korona polska* [...]; 1737: A. Serjewicz, *Szczęśliwy ingres* [...]; 1875: J. T. Leszczyński, *Żywoty* [...]; wobec wieloznaczności leksemu i jego bardzo dużej frekwencji ustalenie konkretnej liczby wystąpień przekracza nasze możliwości; SL +; SWil +; DZWW –; DSPR +¹⁴; ESJPBań 1806;

metropolia miasto główne jakiego kraju (Митрополия); **1785**¹⁵: „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”; 1806: tamże; 1875: „Tygodnik Ilustrowany”; wobec wieloznaczności leksemu i jego bardzo dużej frekwencji ustalenie konkretnej liczby wystąpień przekracza obecnie nasze możliwości; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –¹⁶;

metryka księga stanu cywilnego (Метрика); **1747:** M. A. Trotz, *Nouveau dictionnaire* [...]; 1779: M. A. Trotz, *Nowy dykcjonarz* [...]; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 r. ok. 11 100 poświadczeń, z czego ok. 9000 w 1850-1876; SL +; SWil +; DZWW +; DSPR +.

¹¹ W TSZWI kilka znaczeń; to, które – jako jedyne – podał Dubrowski, dotyczy tylko guberni bałtyckich (por. ‘дворянское свидетельство балтийских губерний’).

¹² Ma *medalnik* ‘ts.’.

¹³ Dziś: *митрополия*.

¹⁴ Precyzuje: *Церк. митрополия*.

¹⁵ Jest też poświadczenie z 1736 r. („Gazety Polskie”), jednak nieprzejrzysty kontekst nie pozwala stwierdzić, z którym znaczeniem rzeczownika *metropolia* mamy do czynienia.

¹⁶ Hasło jest, ale nie wiadomo, czy uwzględnić także to znaczenie.

Do grupy pożyczek XVIII-wiecznych należy 8 jednostek (ok. 15,5% materiału). Przed ukazaniem się DSRP były one notowane w tekstach od co najmniej 80 lat. Mimo to 4 z nich: *markazyt*, *materacnik*, *medalier*, *metropolia* ‘miasto’ nie zarejestrował żaden z wziętych pod uwagę słowników (zapewne z powodu słabego upowszechnienia, na co wskazuje znikoma lub stosunkowo niewielka frekwencja tekstowa¹⁷). Brak zapisów także w DSPR może wskazywać, że leksyka ta nie była znana samemu Dubrowskiemu.

Tylko 2 jednostki: *metryka* i *matrykuła* trafiły do wszystkich słowników. Wyróżniały się dużą frekwencją, Dubrowski je prawdopodobnie przeoczył. Podobnie należy ocenić pominięcie rzeczownika *metropolia* ‘katedra’, pożyczki bardzo starej, notowanej w SL i SWil, znanej redaktorowi, bo wprowadzonej do siatki haseł DSPR, oraz formacji odmęzowskiej *majorowa*, również jednostki dawnej, poświadczonej w SL i SWil, często występującej w tekstach, zwłaszcza w ćwierćwieczu przed 1876 r. Za przeoczeniem przez Dubrowskiego derywatu *majorowa* przemawia obecność w jego słowniku formacji analogicznych: *generałowa*, *półkownikowa*¹⁸ czy *kapitanowa*.

Dwie pożyczki zarejestrował ESJPBań. W świetle danych Odkrywki daty ich pierwszych wystąpień trzeba przesunąć wstecz o ponad wiek: *medalier* 1787 (ESJPBań XIX-1) i ponad 80 lat: *metropolia* ‘katedra’ 1728 (ESJPBań 1806).

7.1.2. Zapożyczenia okresu 1800-1824

dur *Muz.* ton wyższy (Мажор); **1805**: „Nowy Pamiętnik Warszawski [...]”; 1809: „Pamiętnik Warszawski”; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 r. ok. 90 wystąpień, z czego ok. 70 w 1850-1876; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –;

gabinet numizmatyczny gabinet zawierający w sobie różne monety i medale (Минцкабинет); **1821**: „Dziennik Wileński”; 1821 „Wiadomości Brukowe”; 1875: „Dziennik Warszawski”; przed 1876 r. 385 zapisów, w tym 223 w 1850-1876; SWil +; DZWW +; DSPR –;

magazynier utrzymujący magazyn, skład towarów (Магазинщик); **1807**: „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego y Zagranicznego”; 1808: „Doniesienia Dienne”; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 1300 wystąpień, z czego 980 w 1850-1876; SL –¹⁹; SWil +; DZWW +; DSPR +; ESJPBań XIX-2;

magisterium stopień magistra nauk (Магистерство); **1818**: „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego y Zagranicznego”; 1819: *Posiedzenie Publiczne*

¹⁷ W wypadku *medalier* przyrost wystąpień przypada na okres po 1850 r., co nie mogło już wpłynąć na zapis w SL, a także – jak się wydaje – DZWW i SWil.

¹⁸ Tak, zgodnie ze starą normą ortograficzną, w słowniku Dubrowskiego.

¹⁹ Ma *magazny*, pozostałe, notując *magazynier*, odsyłają do *magazny*.

[..]; 1874: „Gazeta Lwowska”; przed 1876 r. ok. 100 zapisów²⁰, z czego ok. 30 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –;

magnetyzerski do magnetyzora należący (Магнетизёрский); **1822**: „Tygodnik Powszechny”; 1863: „Tygodnik Ilustrowany”; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 r. 6 przykładów, z czego 4 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –;

major Muz. ton wyższy (Мажор); **1816**: S. Stubielewicz, *Zbiór krótki* [..]; 1819: „Pamiętnik Naukowy [..]”; 1874: „Kurjer Warszawski”; nadmiar materiału, głównie w innych znac., i błędy OCR²¹ pozostawiają wszelkie szacunki poza nawiasem wiarygodności; SWil –; DZWW –; DSPR –;

majoracki do majoratu należący (Майоратский); **1804**: W. Waxmański, *Nowa Jerozolima* [..]; 1823: C. G. D. Stein, *Dykcjonarz nowy* [..]; 1875: „Dziennik Warszawski”; przed 1876 r. 160 poświadczeń, z czego 155 w 1850-1876; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –;

majorowy Muz. w wyższym tonie (Мажорный); **1816**: S. Stubielewicz, *Zbiór krótki początków fizyki*; 1845: J. Nowakowski, *Szkoła na fortepian*; 1875: Z. Kierdej, *Wspomnienia z wygnania*; przed 1876 r. 20 zapisów, z czego 16 w 1850-1876; SWil +; DZWW –; DSPR –;

malta smoła skalna (Мальта); **1817**: J. Śniadecki, *Początki chemii* [..]; 1859: „Biblioteka Warszawska”; 1874: tamże; przed 1876 r. 4 przykłady, w tym 3 w 1850-1876; SWil +; DZWW +; DSPR –;

markasyt Min. siarczyk żelazny (Марказит); **1823**: „Kurjer Warszawski”; 1861: SWil; 1872: *Nowy dokładny słownik polsko-niemiecki* [..]; przed 1876 r. 4 przykłady, z czego 3 w 1850-1876 (później tylko 2); SWil +; DZWW +; DSPR –; obocznik drugoplanowy, zob. *markazyt*;

miczman porucznik na okręcie (Мичман); **1814**: „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego y Zagranicznego”; 1816: „Kuryer Litewski”; 1875: „Dziennik Warszawski”; przed 1876 r. 270 potwierdzeń, w tym 175 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –; DSPR –;

migdaly Anat. gruczołki pod językiem, przy korzeniu języka (Миндалина); **1809**: SL; 1828: H. F. Paulizki, *Medycyna* [..]; 1873: A. Wiślicki, *Podręczna encyklopedia powszechna*; przed 1876 r. 11 wystąpień, z czego 8 w 1850-1876; SL +; SWil +; DZWW – (nie ma hasła); DSPR +;

mimik umiejący dobrze naśladować ruchy, giesta (Мимик); **1815**: „Gazeta Lwowska”; 1817: „Pamiętnik Lwowski”; 1875: „Afisz teatralny”; przed 1876 r. 75 zapisów, w tym 40 w 1850-1876; SWil –; DZWW +; DSPR +;

²⁰ Trudno ustalić w pełni wiarygodne proporcje, ponieważ leksem jest wieloznaczny, a ponadto obliczenia zakłóca pojawianie się *magisterium* w tekstach spisanych po łacinie.

²¹ OCR (*optical character recognition*) – funkcja rozpoznawania pisma.

mitel *Druk.* gatunek liter drukarskich, większych (Митель); **1819**: „Rocznik Towarzystwa Naukowego [...]”; **1825**: „Dziennik Wileński”; **1875**: „Gazeta Przemysłowo-Rolnicza [...]”; przed 1876 r. 7 przykładów, w tym 3 w 1850-1876; SWil +; DZWW +; DSPR –;

moduł²² *Archit.* miara dowolna do oznaczenia stosunków w architekturze (Модуль); **1806**: „Gazeta Literacka Wileńska”; **1824**: J. J. Barthelemy, *Podróż [...]*; **1874**: S. Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna*; przed 1876 r. 75 przykładów, w tym 45 w 1850-1876; SL –; SWil +; DZWW +; DSPR –; ESJPBań 1861;

molo tama z kamieni rzucona w portach dla złamania pędu wody (Мола); **1824**: C. B. Stein, *Jeografia powszechna [...]*; **1830**: „Powszechny Dziennik Krajowy”; **1875**: „Gazeta Lwowska”; przed 1876 r. 20 zapisów, w tym 15 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –; ESJPBań 1902;

monsun wiatr perjodyczny (Муссон); **1806**: W. G. Korn, *Atlas kieszonkowy [...]*; **1841**: „Gazeta Warszawska”; **1875**: „Biblioteka Warszawska”; przed 1876 r. 36 wystąpień, w tym 22 w 1850-1876; SL –; SWil –; DZWW –; DSPR –; ESJPBań 1902;

mufla *Chem.* rodzaj tygielka (Муфель); **1817**: A. Chodkiewicz, *Chemia*; **1820**: „Izys Polska [...]”; **1875**: „Gazeta Przemysłowo-Rolnicza [...]”; przed 1876 r. 323 zapisy, w tym 190 w 1850-1876; SWil +; DZWW –; DSPR –; ESJPBań 1902;

muflon baran dziki, stepowy (Муфлон); **1806**: W. G. Korn, *Atlas kieszonkowy [...]*; **1806**: W. R. Karczewski, *Nowy Buffon [...]*; **1869**: „Opiekun Domowy [...]”; przed 1876 r. 25 poświadczeń, w tym 16 w 1850-1876; SL –; SWil +; DZWW –; DSPR –; ESJPBań 1902;

musat²³ stalka do ostrzenia, wecowania (Мусат); **1809**: SL; **1820**: B. Stężyński, J. Wincenty, *Nowy słownik kieszonkowy [...]*; **1874**: *Sprawozdania z czynności Zakładu Narodowego [...]*²⁴; przed 1876 r. 17 zapisów (głównie w słownikach), z czego 9 w 1850-1876 (później tylko 18); SL +; SWil +; DZWW –; DSPR +; ESJPBań XVII–XVIII²⁵.

Z 1. ćwierci XIX w. mamy 20 pożyczek (ok. 39% materiału). Pojawiły się 70-50 lat przed opublikowaniem DSRP. Upowszechniło się 6 z nich: *magazynier* (1300 wystąpień), *gabinet numizmatyczny* (385), *mufla* (323), *miczman* (270), *majoracki* (160), *magisterium* (100), pozostałe mają w Odkrywce od kilku do 90 wystąpień. Żadna nie została zanotowana we wszystkich słownikach; 3 znalazły odzwierciedlenie w 3 źródłach: *magazynier*, *migdały* i *musat*, 6 – w 2: *gabinet numizmatyczny*, *malta*, *markassyt*, *mimik*, *mitel*, *moduł*. Pojedyncze zapisy mają: *majorowy*, *mufla* i *muflon*. Żadne źródło nie potwierdza: *dur*, *magisterium*, *magnetyzerski*, *major*, *majoracki*, *miczman*, *molo*, *monsun*. SL podaje 2 jednostki

²² Efemerycznie w tym znac. notowano też *modul* (3 zapisy – 1812: S. Sierakowski, *Architektura [...]*; 1815: „Pamiętnik Warszawski”; 1825: S. Czernski, *Słownik łacińsko-polski*).

²³ W ESRJa: pol. *musat*.

²⁴ Tekst zatytułowany: *Inwentarz skarbu koronnego z roku 1607*.

²⁵ W ESJPBań pomyłka w zapisie: „XVIII-XVIII”.

(z 8, które mógłby uwzględnić): *migdały* i *musat*, 10 (50%) zna SWil, 7 (35%) – DZWW. Związek zapisów słownikowych z upowszechnieniem widoczny jest tylko w wypadku częstych jednostek: *magazynier*, *gabinet numizmatyczny* i *mufla*, jego brak zaznacza się wyrażenie w wypadku również częstych: *miczman*, *majoracki* i *magisterium*.

Sam Dubrowski wprowadził do DSPR 3 jednostki (15%): *magazynier*, *mimik*, *musat*, Przeoczył je w DSRP. Brak (także w DSPR) leksyki obecnej w SWil: *gabinet numizmatyczny*, *majorowy*, *malta*, *markassyt*, *mitel*, *moduł*, *mufla*, *muflon* trudno usprawiedliwić, zwłaszcza wobec istnienia analogicznego słownictwa rosyjskiego. Natomiast pominięcie pozostałych jednostek, niepoświadczonych w słownikach, na ogół rzadkich, było krokiem racjonalnym.

ESJPBań zarejestrował 6 jednostek. Badanie wykazało, że daty ich pierwszych wystąpień należy cofnąć o ok. półtora wieku: *magazynier* XIX-2 (1807), wiek: *monsun* 1902 (1806) i *muflon* 1902 (1806), 80 lat: *mufla* 1902 (1817) i *molo* 1902 (1824), 55 lat: *moduł* 1861 (1806).

7.1.3. Zapożyczenia okresu 1825-1849

machorka tytuń najniższego gatunku (Махорка²⁶); **1847**: „Biblioteka Warszawska”; 1867: „Gazeta Polska”; 1875: L. Niemojewski, *Obrazki z Syberyi* [...]; przed 1876 r. 17 zapisów, z czego 16 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –; ESJPBań 1902; **magnez** *Chem.* metaliczny pierwiastek magnezji (Магний); **1837**: „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny”; 1841: „Wiadomości Handlowe i Przemysłowe”; 1875: M. A. Baraniecki, *Panteon* [...]; przed 1876 r. 184 potwierdzenia, z czego 180 w 1850-1876; SWil +; DZWW +; DSPR –; ESJPBań 1861;

majoratowy do majoratu należący (Майоратный); **1835**: „Kuryer Litewski [...]”; 1838: tamże; 1875: „Gazeta Polska”; przed 1876 r. 80 przykładów, w tym 63 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –;

makaroniarz wyrabiający lub sprzedający makarony (Макаронщик); **1834**: „Kurjer Warszawski”; 1855: „Rozmaitości [...]”; 1875: „Kurjer Świąteczny”; przed 1876 r. 8 wystąpień, z czego 7 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –;

mazo podwyższenie stawki (*w grze*) (Маз); **1841**: A. Rogalski, *Słownik rosyjsko-polski*; 1844: „Biblioteka Warszawska”; 1873: *Wisła. Księga zbiorowa*; przed 1876 r. 8 wystąpień, z czego 5 w 1850-1876 (później ok. 50); SWil +; DZWW –; DSPR –;

meloman miłośnik muzyki (Меломан); **1825**: „Kuryer Litewski”; 1830: „Bałamut Petersburski”; 1875: „Kurjer Warszawski”; przed 1876 r. 220 przykładów, w tym 209 w 1850-1876; SWil +; DZWW +; DSPR –;

²⁶ TSZWJa podaje, że jest to tytuń najmocniejszy, uprawiany głównie na Ukrainie. Nazwa przeinaczona z *амерфортский*. Amersfoort miasto w Holandii.

mufel *Chem.* rodzaj tygielka (Муфель); **1829**: „Sławianin”; 1861: SWil; 1875: S. Orgelbrand, *Encyklopedyja powszechna*; przed 1876 r. 19 wystąpień, w tym 18 w 1850-1876 (później 25); SWil +; DZWW –; DSPR –;

tampon *Dr.* piłka drukarska do nadania farby na formy (Маца); **1826**: „Kurjer Warszawski”; 1864: „Tygodnik Ilustrowany”; przed 1876 r. 2 wystąpienia, w tym 1 w 1850-1876; SWil –; DZWW –; DSPR –.

Z 2. ćwierćwiecza XIX w. pochodzi 8 jednostek (ok. 15,5%). Upowszechniły się *meloman* (220 wystąpień) oraz *magnez* (184) i właśnie one trafiły do SWil i DZWW, kolejne 2: *mazo* i *mufel* podał tylko SWil. Żadne źródło nie zarejestrowało 4 pożyczek: *machorka*, *majoratowy*, *makaroniarz* i *tampon*²⁷. Sam Dubrowski nie uwzględnił w DSPR żadnego hasła z tej grupy. To nowsza leksyka, w części neologiczna, w większości o ograniczonej sferze użycia, poza dwoma wyjątkami sporadycznie notowana w tekstach przed 1876 r. Jej brak w DSRP (oprócz *meloman* i *magnez*) jest zrozumiały.

ESJPBań zarejestrował 2 jednostki. Dаты ich pierwszych wystąpień należy cofnąć o kilkadziesiąt lat: *machorka* 1902 (1847), *magnez* 1861 (1837).

7.1.4. Zapożyczenia okresu 1850-1876

durowy *Muz.* w wyższym tonie (Мажорный); **1858**: „Nadwiślanin”; 1875: „Opiekun Domowy [...]”; przed 1876 r. 2 zapisy; DSPR –;

maral jeleń syberyjski (Марал); **1866**: „Wędrowiec”; 1881: „Przyroda i Przemysł”; przed 1876 r. 1 wystąpienie; DSPR –;

marynista malarz widoków morskich (Маринист); **1870**: „Tygodnik Ilustrowany”; 1870: „Wędrowiec”; 1873: tamże; przed 1876 r. 11 potwierdzeń; DSPR –;

munsztukować kłaść munsztuk w zęby konia (Мундштучить); **1860**: „Przegląd Poznański [...]”; 1876: DSPR (to jednocześnie ostatni przykład); przed 1876 r. 5 zapisów, w tym 4 w DSPR²⁸; DSPR +;

muson wjatr perjodyczny (Муссон); **1858**: „Gwiazdka Cieszyńska [...]”; 1858: „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”; 1875: *Nauka o ziemi* [...]; przed 1876 r. 11 zapisów; DSPR –.

Do grupy najświeższych neologizmów²⁹ zaliczyliśmy 5 pożyczek (ok. 10% materiału). Przed 1876 r. pojawiały się incydentalnie. Jedną: *munsztukować* Dubrowski znał, wprowadził ją do DSPR.

²⁷ Chodzi o znac. *druk.*, w *med.* notują SWil i DZWW.

²⁸ Później 1 przykład z 1916 r., ale w przedruku DSPR.

²⁹ Pojawiły się zaledwie kilka-kilkanaście lat przed wydaniem DSRP.

7.1.5. Podsumowanie

Spśród wyrazów obcych niewykorzystanych w charakterze translatów 41 (80% materiału) występowało w tekstach przed opublikowaniem DSRP, ale 54% z nich (22 pożyczki) pojawiało się sporadycznie (1-36 zapisów). Notowano je we wszystkich wyróżnionych przez nas przedziałach czasowych, im późniejszy okres, tym większy ich udział, por. przed XIX w. – 25%, 1800-1824 – 50%, 1825-1849 – 63%, 1850-1876 – 100%. Wśród owych agnonimów³⁰ mamy 8 agnonimów słownikowych³¹: *markazyt, materacnik, magnetyzerski, molo, machorka, makaroniarz, monsun, tampon* oraz 5 pożyczek zbyt późnych, by mogły trafić do słowników branych tu pod uwagę: *durowy, maral, marynista, munsztukować, muson*. Nieuwzględnienie przez Dubrowskiego wskazanej leksyki (oprócz *munsztukować*) jest zrozumiałe. Z pozostałych rzadko notowanych pożyczek 9 zarejestrował SWil: *majorowy, malta, markassyt, migdały, mitel, muflon, musat, mazo, mufel*, 3 potwierdził dodatkowo DZWW: *malta, markassyt, mitel*, 2 – SL: *migdały, musat*, sam Dubrowski do DSPR wprowadził *migdały* i *musat*. Ich brak w DSRP wypada uznać za niedopatrzenie słownika, ponieważ wyrazy te po rosyjsku brzmiały analogicznie, translaty niejako nasuwały się same, wystarczyło sprawdzić w źródłach, czy są w obiegu. Dotyczy to także 11 leksemów częściej występujących w tekstach i notowanych w słownikach: *matrykuła, metropolia* ‘katedra’, *metryka* (SL, SWil, DZWW), *majorowa* (SL i SWil), *gabinet numizmatyczny, magazynier, moduł, magnez, meloman* (SWil i DZWW), *mufla* (SWil), *mimik* (DZWW). Pięć z nich Dubrowski znał, umieścił je w DSPR: *matrykuła, metropolia* ‘katedra’, *metryka, magazynier, mimik*. Z kolei pominięcie 8 częstszych jednostek, ale w słownikach nienotowanych (*medalier, metropolia* ‘miasto’, *dur, magisterium, major, majoracki, miczman, majoratowy*), było posunięciem roztropnym.

Tak więc z 41 wyrazów obcych notowanych w tekstach przed ukazaniem się DSRP, ale w nim niewykorzystanych, 20 leksykograf pominął dlatego, że nie rejestrowały ich ówczesne słowniki i że część z nich to leksyka bardzo rzadka, niestabilizowana. Pozostałe braki to efekt przeoczenia lub zaniedbania, zwłaszcza w wypadku 8 pożyczek ujętych w DSPR.

ESJPBań podał najdawniejsze datowania 10 jednostek (24%). Zasoby Odkrywki pozwalają przesunąć je dziś od 150 do ok. 50 lat wstecz.

³⁰ Agnonimy to wyrazy nieznanne większości użytkowników danego języka (m.in. terminologia specjalistyczna, zapożyczenia, neologizmy, wyrazy rzadkie) (Morkovkin | Morkovkina 1997, 86-87; zob. też: Kiklewicz 2020, 30).

³¹ Agnonimy słownikowe są to jednostki języka niezarejestrowane w tych słownikach, które badacz bierze pod uwagę (Vavzhinchik 2007, 5-6).

7.2. Zapożyczenia nienotowane przed ukazaniem się DSRP

W metryczkach umieściliśmy: 1) wyraz obcy, 2) „pseudotranslat”, 3) transland rosyjski, 4) pierwsze datowanie pożyczki (wytłuszczone) i źródło ją rejestrujące, 5) informację o zapisie w DSPR.

mandia kapa biskupia (Мантия); podaje Lewicki [2002, 165] jako pol. translat ros. *мантия* ‘одежда православных монахов в виде широкого, длинного, черного плаща без рукавов, надеваемого поверх рясы’;

markazytowy z żelaznego siarczyku (Марказитовый); 1970: Z. Mika, *Taryfy kolejowe*;

marsel żagiel bocianiego gniazda (Марсель); *marsel*³² po raz pierwszy 1922³³ („Żeglarz Polski”);

marsowy *Mor.* do bocianiego gniazda należący (Марсовый); 1885: „Przyjaciół Domowy”;

marszałgiel żagiel bocianiego gniazda (Марсель); 1924³⁴: „Ameryka [...]”;

metrampaż *Druk.* robotnik układający druk w stronie (Метрантаж³⁵); 1884: „Prawda [...]”;

miczmański ‘należący do podporucznika na okręcie’ (Мичманский); 1876: *Słownik polskiego i rosyjskiego języka*;

mikiża gatunek łososia (ryba) (Мыкиз³⁶); w Odkrywce brakuje wystąpień; są zapisy z XXI w., por. ‘azjatycka ryba z rodziny łososiowatych’ <https://edefinicje.pl/co-to-jest-mikiża>;

miksturowy do mikstury należący (Микстурный); 1896: „Kronika Tygodniowa do Przyjaciela Rodzinnego”; po 1876 tylko 2 wystąpienia;

mim umiejący dobrze naśladować ruchy, gięsta (Мимик); błędy OCR uniemożliwiają sprawną identyfikację wystąpień spośród tak znacznej liczby rekordów, niemniej brak poświadczeń dla roku 1875 pozwala przypuszczać, że rzeczownik *mim* nie był w badanym okresie używany (notuje go SW, t. II, 1902); por. *mimik*.

Mamy tu 10 jednostek (ok. 20% materiału). Jedna: *miczmański* pojawiła się tuż przed ukazaniem się DSRP, 3 – kilka-kilkanaście lat później, pozostałe od 30 do niemal 150 lat później. Dubrowski nie mógł ich uwzględnić.

³² Wcześniej *grot-marsel* (1853: „Kurjer Warszawski”).

³³ Tak późna rejestracja rzeczownika należącego do słownictwa marynistycznego nie dziwi, wiadomo bowiem, że: „W dawnej Polsce – pomimo posiadania własnej floty – języka żeglarskiego morskiego nie było. Istniały tylko wyrazy flisackie i rybackie [...] dotyczące marynarki polskiej”. Prace nad stworzeniem jednolitej polskiej terminologii morskiej zaczęto dopiero w okresie międzywojennym (po odzyskaniu dostępu do morza) (Wojtan 1936, 106).

³⁴ Wcześniej *grot-marszałgiel* (1903: „Naokoło Świata”).

³⁵ Błąd literowy, powinno być *метрантаж*.

³⁶ W. I. Dal podaje ze znakiem zapytania (TSZWJ).

8. Wnioski

1. W obrębie litery *M* wystąpiło 51 jednostek rosyjskich, którym przyporządkowano polski ekwiwalent w formie opisowej zamiast spodziewanego dziś zapożyczenia (lub formacji odzapożyczeniowej).

2. Niemal wszystkie przekładane jednostki rosyjskie były tożsame znaczeniowo i bliskie formalnie z będącymi dziś w obiegu jednostkami polskimi, gdyż zostały zapożyczone z tego samego źródła. Wszystkie też (z wyjątkiem *маринист*) były w użyciu przed ukazaniem się DSRP (por. zapisy w TSŻWJ).

3. Analiza lingwochronologiczna wykazała, że 80% pożyczek (41 jednostek) występowało w tekstach przed 1876 r., zatem – teoretycznie – Dubrowski mógł je wykorzystać jako translaty zamiast uciekać się do deskrypcji. Pozostałe 20% materiału (10 jednostek) to leksyka, która weszła do obiegu po opublikowaniu DSRP.

4. Wykazano, że ok. połowy polskich jednostek (22) nieuwzględnionych przez Dubrowskiego to wyrazy przed 1876 r. bardzo rzadkie, niestabilizowane w polskim zasobie słownym. Pozostałe pożyczki występowały w tekstach częściej, niektóre nawet bardzo często. W obu grupach przytłaczająca większość poświadczeń wypada na ćwierćwiecze przed ukazaniem się słownika, co zwiększa prawdopodobieństwo przypuszczenia, że erudyta Dubrowski mógł się z nimi zetknąć.

5. Trzynastu wyrazów bardzo rzadkich i 8 częstszych nie zanotowały słowniki, aktualne w badanym okresie. Brak potwierdzeń mógł stanowić barierę przed ich wykorzystaniem w charakterze translatów.

6. Jednocześnie 9 pożyczek bardzo rzadko notowanych w tekstach oraz 11 częściej poświadczanych trafiło jednak do ówczesnych słowników. Ponadto 8 z nich Dubrowski wprowadził wcześniej do swojego DSPR. Niewykorzystanie tych 20 pożyczek raczej nie było świadomą decyzją słownikarza, lecz niedopatrzaniem, tym bardziej że mowa o jednostkach niemal jednobrzmiących z translandami rosyjskimi.

7. O braku ok. 61% spodziewanych translatów zadecydowały czynniki obiektywne: 20% analizowanych pożyczek w czasach Dubrowskiego nie było jeszcze w obiegu, 41% – nie rejestrowały ówczesne słowniki. Jednakże znaczny odsetek brakującego materiału: 39% nie został wykorzystany z powodu niedopatrzania redaktora.

8. Zgromadzone zasoby pozwoliły – na marginesie podstawowego badania – sprostować błędne dane chronologiczne podane w ESJPBań. Dotyczą 10 zapożyczeń. Datę ich pierwszego wystąpienia należy cofnąć (niekiedy nawet o półtora wieku).

9. Badanie unaocznilo duże rozbieżności między językiem polskim a rosyjskim co do dat wchodzenia do obiegu i umacniania się w nim analogicznych zapożyczeń. Jak się wydaje, różnice wynikają głównie z uwarunkowań pozajęzykowych.

Widać to na przykładzie leksyki marynistycznej³⁷, którą analizowaliśmy w innym miejscu (zob. Mędelśka | Wierchoń 2023a). Wskazaliśmy, że rozkwit rosyjskiej leksyki marynistycznej nastąpił już pod koniec XVII w., kiedy to Piotr I zajął się budowaniem potęgi morskiej, przenosząc z państw Europy Zachodniej przedmioty i pojęcia związane z techniką i praktyką wojenno-morską oraz masowo zapożyczając przy tej okazji obcą terminologię. Autorzy podręczników morskich terminy obce zapisywali literami alfabetu rosyjskiego. Pierwszy drukowany słownik marynistyczny wyszedł w Rosji w 1701 r., w okresie 1701-1960 ukazało się 130 takich prac. Tymczasem pozycja Polski na morzu była przez wieki bardzo słaba, miała ona tylko 200 mil wybrzeża i jeden port w Gdańsku, skromną flotę budowano systemem kaperskim. W 1. połowie XVII w. zarzucono starania o własną flotę, później, wskutek rozbiorów, Polska została odcięta od morza. Stan ten skutkowało brakiem tradycji morskich i brakiem leksyki marynistycznej. Słowniki, w tym Słownik Lindego, zawierały niemal wyłącznie wyrazy rybackie i flisackie. Leksyka z zakresu marynistyki używana w okresie zaborów była niejednolita, czerpano ją – często niezależnie – z niemieckiego, rosyjskiego i niderlandzkiego. Słownictwo morskie z prawdziwego zdarzenia zaczęło powstawać w zasadzie dopiero po odzyskaniu dostępu do morza. Było niezbędne, ponieważ u schyłku lat 20. XX w. Polska dysponowała 27 statkami handlowymi i 6 okrętami wojennymi, budowała kolejne jednostki, rozwijała szkolnictwo morskie. Zaczęto ujednoczać terminologię marynistyczną, w znacznej zaś części tworzyć ją od podstaw. Pierwszy ogólny polski słownik morski (polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski) ukazywał się w latach 1929-1936 w sześciu zeszytach tematycznych. Tak więc opóźnienie w rozwoju polskiej leksyki morskiej wobec rosyjskiej przekracza dwa stulecia (Mędelśka | Wierchoń 2023a, 182-184). Ze względu na to, że leksyka ta jest w dużym stopniu umiędzynarodowiona, pożyczki marynistyczne pojawiały się w polszczyźnie odpowiednio później niż w rosyjskim³⁸.

Skróty słowników

- DSPR – Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego (1876), ułożony przez P. Dubrowskiego [...]. Część polsko-ruska. Warszawa.
- DSRP – Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego (1877), ułożony przez P. Dubrowskiego [...]. Część rusko-polska. Warszawa.
- DZWW – Amszejewicz, M. (red.) (1859), Dykjonarz zawierający: wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone [...]. Warszawa.

³⁷ W naszej skromnej próbie materiałowej mamy 6 takich jednostek: *marsel*, *marsowy*, *marszagiel*, *miczman*, *miczmański*, *molo*, czyli ok. 12% ekscerptu.

³⁸ W siatce haseł XIX-wiecznego DSRP występuje ok. 330 translandów opatrzonych kwalifikatorem *Mar*. Dla większości z nich słownikarz nie potrafił ustalić polskiego odpowiednika tekstowego (Mędelśka | Wierchoń 2023, 180).

- ESJPBań – Bańkowski, A. (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1-2. Warszawa.
- ESRJa – Fasmer, M. (1986-1987), *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. T. 1-4. Moskva. [Фасмер, М. (1986-1987), *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1-4. Москва.0
- SL – Linde, S. B. (1854-1860), *Słownik języka polskiego*. T. 1-6. Lwów.
- SW – Karłowicz, J. | Kryński, A. A. | Niedźwiedzki, W. (1900-1927), *Słownik języka polskiego*. T. 1-8. Warszawa.
- SWil – Zdanowicz, A. i in. (red.) (1861), *Słownik języka polskiego*. T. 1-2. Wilno.
- TSZJWJ – Dał', V.I. (1863-1866/2002), *Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka*. T. 1-4. Moskva. W: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01003833539?page=30&rotate=0&theme=white>.

Bibliografia

- Biografiya Dubrovskij Petr Pavlovich. [Биография Дубровский Петр Павлович.] W: <https://biografiya.com/dubrovskij-petr-pavlovich/> (dostęp: 30.06.2022).
- DĄBROWSKA, M. (2018), Piotra Dubrowskiego związku z Polską (z zawartości i o zawartości wybranych czasopism polskich oraz rosyjskich połowy XIX wieku). W: *Acta Neophilologica*. XX (1), 55-167.
- Dubrovskij Petr Pavlovich. [Дубровский Петр Павлович.] W: <https://persona.rin.ru/view/f/0/23858/dubrovskij-petr-pavlovich> (dostęp: 30.06.2022).
- GRALIŃSKI, F. | DZIENISIEWICZ, D. | WIERZCHOŃ, P. (2017), U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. W: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia 232. Studia Sociologica*. 9 (1), 51-62.
- GREK-PABISOWA, I. (1997), Z historii słowników polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich. W: *Popowska-Taborska, H. (red.), Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*. Warszawa, 61-73.
- KEMPA, A. (1995), Ocalony świadek oskarżenia („Pamiętnik Naukowo-Literacki”, oddział II, zeszyt I). W: *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum*. VI, 65-75.
- KIKLEWICZ, A. (2020), *Fenomeny komunikacji (normy i dewiacje w zachowaniach językowych)*. Olsztyn.
- KUCHARSKA, E. (1974), *Działalność slawistyczna P. Dubrowskiego w świetle listów do Izmaila Sriezniewskiego*. Wrocław.
- KULA, E. (2010), Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu (1828-1859) i jego rola w kształceniu nauczycieli dla szkół Królestwa Polskiego. W: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. XLVIII, 25-71.
- LEWICKI, R. (2002), *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa.
- MARZĄLEK, M. (2021), Z dziejów wokabu literowych w leksykografii polsko-rosyjskiej (na materiale ilustracyjnym XIX-wiecznego słownika Piotra Dubrowskiego). W: *Prace Językoznawcze*. XXIII (3), 197-213.
- MARZĄLEK, M. (2022), Na polyakh „Polnogo russko-pol'skogo slovarya” Petra Pavlovicha Dubrovskogo: kommentarii k bukvennym stat'yam. [На полях «Полного русско-польского словаря» Петра Павловича Дубровского: комментарии к буквенным статьям.] W: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. XCI (3), 332-346.
- MASSALSKI, A. (2007), *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833-1862*. Kielce.
- MĘDELSKA, J. (2019), Wertując słownik rosyjsko-polski P. Dubrowskiego (uwagi o XIX-wiecznym warsztacie leksykograficznym i o wizerunku ówczesnej polszczyzny). W: *Slavia Orientalis*. LXVIII (4), 699-719.

- MĘDEŃSKA, J. (2020), XIX-wieczne ciekawostki leksykalne w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego. W: Wojan, K. (red.), *Wokół pewnego cytatu. Zbiór artykułów*. Warszawa, 263-294.
- MĘDEŃSKA, J. (2020a), O XIX-wiecznej polszczyźnie literackiej odzwierciedlonej w „Słowniku rosyjsko-polskim” Dubrowskiego. *Ortografia i refleksy fonetyki*. W: Lisowski, T. | Michalska-Górecka, P. | Migdał, J. | Piotrowska-Wojaczyk, A. | Sieradzki, A. (red.), *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane Profesor Alicji Pihan-Kijasowej*. T. I. Poznań, 373-404.
- MĘDEŃSKA, J. (2021), Dziedzictwo dawnej Rzeczypospolitej w języku pierwszego polskiego przekładu poematu „Metai” Kristijonasa Donelaitisa. W: *Przegląd Wschodnioeuropejski*. XII/2, 383-400.
- MĘDEŃSKA, J. (2021a), Fonetyczno-graficzny obraz polszczyzny końca XIX stulecia zawarty w hasłach literowych słownika polsko-rosyjskiego P. Dubrowskiego. W: *Prace Językoznawcze*. XXIII (3), 215-225.
- MĘDEŃSKA, J. (2021b), Z dziejów rywalizacji końcówek -e i -ę w neutrach typu cieleń, imię (na materiale „Dokładnego słownika języka polskiego i ruskiego z końca XIX wieku”). W: *Język Polski*. CI (4), 19-31.
- MĘDEŃSKA, J. (2022), Naimenovanija bukv kak ob’jekt opisaniya stat’i v russko-pol’skom slovare XIX veka Petra Pavlovicha Dubrovskogo. [Наименования букв как объект описания статьи в русско-польском словаре XIX века Петра Павловича Дубровского.] W: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. XCI (3), 347-356.
- MĘDEŃSKA, J. | WIERZCHOŃ, P. (2023), Efekty wykorzystania chronologizacji w badaniach nad opisem przekładowym leksyki zapożyczonej (na materiale XIX-wiecznego „Dokładnego słownika języka polskiego i ruskiego”). W: *Język Polski*. CIII (3), 86-100.
- MĘDEŃSKA, J. | WIERZCHOŃ, P. (2023a), Leksyka morska w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego jako punkt wyjścia do badań chronologizacyjnych polskich terminów marynistycznych. W: *Prace Językoznawcze*. XXV (2), 179-196.
- MORKOVKIN, V. V. | MORKOVKINA, A. V. (1997), Russkiye agnonimy (slova, kotoryye my ne znayem). Moskva. [Морковкин, В. В. | Морковкина, А. В. (1997), Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем). Москва.]
- MUCHA, B. (1973), P. Dubrowski – zapomniany polonofil i propagator literatury rosyjskiej wśród Polaków. W: *Slavia Orientalis*. XXII (2), 165-176.
- РЕУТБЛАТ, А. И. (1992), *Dubrovskiy Petr Pavlovich*. W: Nikolayev, P. A. (ed.), *Russkiye pisateli 1800-1917. Biograficheskiy slovar’*. T. 2: G-K. Moskva, 192. [Рейтблат, А. И. (1992), *Дубровский Петр Павлович*. В: Николаев, П. А. (red.), *Русские писатели 1800-1917. Биографический словарь*. T. 2: Г-К. Москва, 192.]
- VAVZHINCHIK, YA. (ed.) (2007), *Slovarnyye agnonimy russkogo yazyka*. 1. [Вавжинчик, Я. (ред.) (2007), *Словарные агнонимы русского языка*. 1.] W: *Semiosis Lexicographica*. 43, 5-6.
- WAWRZYŃCZYK, J. (1995), Piotr Dubrowski i jego „Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego” z 1877 roku. W: *Opuscula Polonica et Russica*. III, 95-99.
- WIERZCHOŃ, P. (2008), *Fotodokumentacja. Chronologizacja. Emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*. Poznań.
- WIERZCHOŃ, P. (2009), *Dlaczego fotodokumentacja? Dlaczego chronologizacja? Dlaczego emendacja? Instalacja gazowa, parking podziemny i „odległość niezerowa”*. Poznań.
- WIERZCHOŃ, P. (2010), *Torując drogę teorii lingwochronologizacji*. W: *Investigationes Linguisticae*. XX, 105-186.
- WOJAN, K. (2016), *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej*. T. I: *Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700-2015)*. Gdańsk.
- WOJAN, W. (1936), *Historia i bibliografia słownictwa technicznego polskiego. Od czasów najdawniejszych do końca 1933 r.* Lwów.
- YAZYKOV, D. D. (1885), *Obzor zhizni i trudov pokoynykh russkikh pisateley*. Moskva. [Языков, Д. Д. (1885), *Обзор жизни и трудов покойных русских писателей*. Москва.]